

SAULENĖ PUČILIAUSKAITĖ

Nepriklausoma tyrėja, Lietuva
Independent researcher, Lithuania

PAULIO FEYERABENDO SOCIALINĖS MINTIES KRITINĖ APŽVALGA

A Critical Review of Paul Feyerabend's Social Thought

SUMMARY

The article discusses the social thought of Paul Feyerabend. If the slogan of this philosopher's epistemological anarchism is 'anything goes', his social thought is characterized by the slogan 'farewell to reason'. In countering the dangers which excessive rationalism may cause in the human personality, Feyerabend suggests that a person 'step outside' her/his fundamental convictions, which make her/him human and duely evaluate the merits of the relativism of traditions. Nevertheless the article purports to show that the incitement to bid 'farewell to reason' is not executable in practice. 'Reason' is not a 'tradition', equal with others, but it is an instrument of the evaluation of traditions. Thus a paradox arises: the incitement to bid 'farewell to reason' must be conceived *reasonably*.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama Paulio Feyerabendo socialinė mintis. Filosofo epistemologinio anarchizmo šūkis yra „viskas tinka“, o jo socialinę mintį apibūdina šūkis „sudie protui“. Nusakydamas pavojus, kuriuos žmogaus asmenybei kelia perdėtas racionalumas, Feyerabendas siūlo žmogui „peržengti“ fundamentalius įsitikinimus, kurie daro jį žmogumi, bei deramai įvertinti tradicijų reliatyvizmo teikiamus pranašumus. Vis dėlto straipsnyje siekiama parodyti, kad nepaisant jų, raginimas „atsisveikinti su protu“ praktiškai yra neįgyvendinamas. „Protas“ yra ne „tradicija“, lygi kitoms, bet tradicijų vertinimo instrumentas. Paradoksas: raginimas „atsisveikinti su protu“ turi būti suvokiamas *protingai*.

Šiame straipsnyje siekiama apžvelgti šir kritiškai įvertinti Paulio Feyerabendo socialinę mintį. Kaip žinia, garsiausias XX a. pabaigos mokslo filosofas-

anarchistas neplėtojo mokslo teorijos. Jis neplėtojo ir jokios socialinės teorijos. Tačiau ypač antrojoje kūrybinio kelio pusėje jis nestokojo išvalgų apie žmo-

RAKTAŽODŽIAI: protas, sudie protui, asmenybės išplėtimas, reliatyvizmas, tradicija.

KEY WORDS: reason, farewell to reason, extension of personality, relativism, tradition.

gaus gyvenimą. Tai buvo mintys ne apie vidinį žmogaus gyvenimą, o būtent apie žmonių gyvenimą visuomenėje. Šias mintis sieksiu aptarti šiame darbe.

Feyerabendas filosofavo šūkais. Mokslo filosofijos pamatus jis sudrebino šūkiu *anything goes* („viskas tinka“) (Feyerabend 1976: 28), taip ragindamas atsisakyti sustabarėjusios metodologijos bei griežtų tyrinėjimo taisyklių. Savo kūrybinio kelio pabaigoje jis paskelbė ir kitą šūkį, kuris galioja ne tik moksliniams tyrimams, bet ir socialinei tikrovei. Knygos *Atsisveikinimas su protu* pabaigoje jis išreiškė viltį, kad norėtų parašyti „paskutinę, bet gerą knygą *Graziai*“ (savo paskutiniajai žmonai), o

per ją visiems žmonėms, kurie, nepaisant alkio, priespaudos, karų, bando išgyventi ir pasiekti bent truputį orumo ir laimės. Žinoma, kad parašyčiau tokią knygą, turėsiu nutraukti visus saitus, vis dar siejančius mane su abstrakčiu požiūriu, arba, grįžęs į man įprastą atsainų kalbėjimo būdą, turėsiu pasakyti SUDIE PROTUI (Feyerabend 1999c: 318–319).

Būtent šie žodžiai gali būti laikomi jo socialinės minties *motto*. Todėl vertėtų paklausti, ar šis *motto* gali būti įgyvendintas, kitaip tariant, ar gyvenime įmanoma tarti „sudie protui“.

Paklausę „žmogų iš gatvės“, kuris kartais pasitelkiamas filosofams sprendžiant savo problemas, gautume labai kategorišką atsakymą. Jam pasiūlymas „atsisveikinti su protu“ būtų arba nesuprantamas, arba juokingas, o gal net grėsmingas ar absurdiškas. Filosofų atveju yra kitaip. Filosofas pripažins, kad gyvenimas kaip toks nėra tik racionalus. Mes netgi negalime pateikti racionalaus

gyvenimo apibrėžimo, nes šio apibrėžimo pradžia (mūsų gimimas) ir pabaiga (mūsų mirtis) tik formaliai gali būti suprantami kaip tokio apibrėžimo ribos. Be to, gyvendami mes ne tik mąstome ar planingai veikiamo.

Būtent „iracionalūs dalykai“ (pomėgiai, jausmai, impulsai, norai, svajonės) dažnai yra esminga mūsų gyvenimo paskata. Ne veltui XIX a. besiformavusi „gyvenimo filosofija“ išryškino *iracionalius* gyvenimo veiksnius: gyvenimo polėkį, veržlumą, nenugalimą jo galią ir šios galios sudužimą gyvenimo pabaigoje. Tad pritarti tezei, kad gyvenimas yra iracionalus, yra visai nesunku. O tada sklandžiai randasi ir išvada, kad raginimas tarti „sudie protui“ yra pagrįstas, nes atitinka tikrovę, kurioje gyvename.

Tačiau ką šiuo atveju reiškia „atitinka tikrovę“? Remiantis senąja tiesos kaip „dalyko ir proto atitikimo“ teorija, mes išsyk gauname prieštarinę išvadą, kad raginimas „atsisakyti proto“ yra *protingas*. Tokia išvada, viena vertus, veda į akligatvį, kita vertus, tenka pripažinti, kad netgi iracionalių gyvenimo pajautų ir paskatų, visų motyvų ir veiksmų atpažinimas remiasi proto darbu. Tad ar iš tiesų savo gyvenimuose mes galime sakyti „sudie protui“?

Antrojoje savo gyvenimo pusėje Feyerabendas buvo jau patyręs daug nuotykių, išmanęs daug teorijų, suvokęs teleskopo veikimą ir pan. Labai gali būti, jog patyręs pažinimo skonį jis suprato, jog *palyginti* su dalykais, kurie apibūdinami kaip *jausmai*, šie yra visai nesvarbūs. Perdėto racionalumo pavojus Feyerabendas suvokė dar veikale *Prieš metodą*, kai išvelgė, jog *įmanoma*, kad mokslas

(t. y. aukščiausia proto forma) „pavers jį [žmogų] į apgailėtina, nedraugišką, savimi patenkintą mechanizmą be žavesio ir sąmojo (...)“ (Feyerabend 1976:175). Kovodamas prieš sustabarėjusius metodinius reikalavimus jis drauge kovojo ir prieš sustabarėjusį žmogiško racionalumo vaizdinį apskritai – ne tik moksle, bet ir už jo ribų. Ir kaip jo siūlomas „epistemologinis anarchizmas“ turėjo būti „vaistai“ (ten pat, p. 17) nuo tokios protinės stabilgės moksle, taip tam tikrą anarchizmą jis siūlė ir kaip vaistą nuo dvasinės stabilgės apskritai: „(...) žmogus nustos būti vergas ir įgis orumo, kuris yra daugiau nei atsargaus konformizmo praktika tik tuomet, kai jis įstengia žengti anapus fundamentaliausių kategorijų ir įsitikinimų, taip pat ir tų, kurie tariamai daro jį žmogumi“ (ten pat, p. 191). Šis raginimas verčia suklusti. Feyerabendas sako, kad žmogumi tampama tada, kai peržengiamas savas žmogiškumas. Pažvelkime į šią situaciją įdėmiau.

Jei žmogus peržengs savo įsitikinimus, kurie jam sako, „ką reiškia būti žmogumi“, jis akivaizdžiai peržengs savo protingumo ribas. Kartais toks „asmenybės išplėtimas“ gali pasirodyti įdomus. Žmonėms taip atsitinka karo, sunkmečių metais, taip pat mylint. Bet ar toks „asmenybės išplėtimas“ yra tai, kas padeda įgyti daugiau „orumo“? Gerai, jei mūsų vidiniai įsitikinimai yra tokie riboti, kad peržengę juos mes patektume į platesnę gyvenimo perspektyvą. Tačiau esama atvejų, kai savojo protingumo peržengimas gali reikšti asmens suardymą. Ir jei toks peržengimas įgyja antraštę „sudie protui“, tuomet kartais galima pasakyti ir „sudie žmogui“. Mat būtent

protas mums pasako, ko reikia tiek mūsų pačių, tiek bendram gėriui. Žinoma, nepaprastos asmenybės kartais gali žengti anapus savo įsitikinimų ribų *tyrinėjimo* tikslais, tačiau paprastiems žmonėms protas nėra kažkas, kuo galima manipuliuoti. Todėl tenka padaryti išvadą, kad Feyerabendo šūkį reikia traktuoti tik kaip reklaminį lozungą, t. y. kažką, ką galima cituoti, bet kuo nereikia akiai sekėti. Paradoksas: raginimai atsakyti proto mūsų turi būti suvokiami *protingai*.

Protas, prieš kurį kovoja Feyerabendas, yra nuskurdinta proto vizija. Ir ją nuskurdino veikiausiai tam tikros filosofijos kryptys. Tačiau gyvenime, kurio pamatinį racionalumą liudija patarlės ir priežodžiai, proto atsisakymas gali turėti labai rimtų pasekmių.

Ar filosofinėje knygoje galima kalbėti apie „patarles ir priežodžius“? Visi puikiai žinome, kiek išminties glūdi tuose iš amžių gilumos atėjusiuose posakiuose. Filosofija tai vadina „praktine išmintimi“, t. y. išmintimi, nusakančia praktinio gyvenimo *dėsnius*. Ir tokie dėsniai egzistuoja. Tad ar nebus „gyvenimo polėkio“ filosofija suklydusi dėl savo pamatinio teiginio? Ar nebus taip, kad gyvenimo galia turi struktūrą? Jeigu taip, tuomet ši galia – protinga. Kita vertus, čia mums atsiveria dar viena Feyerabendo filosofijos plotmė. Patarles ir priežodžius mums perduoda *tradicija*. Taigi proto santykis su tradicija yra *viena* tyrinėjimo tema. Antroji: mes gyvename – Europoje neseniai, Amerikoje seniau – *daugiakultūrinėje* visuomenėje. O „daugiakultūrinė“ reiškia, kad mes susiduriame ne tiesiog su skirtingais papročiais, bet, kaip teisingai pažymi autorius kny-

goje *Atsisveikinimas su protu*, „pasauliuose, kuriuose skleidžiasi kultūros, ne tik vyksta skirtingi įvykiai, bet vyksta ir skirtingais būdais“ (Feyerabend 1999b : 105). Taigi skirtumai tarp tradicijų yra ne „etnologiniai“, o egzistenciniai. Todėl itin intensyviai išskyla dar Antikos laikais sofistų pastebėta reliatyvizmo tema. Jos abi Feyerabendui yra svarbios ir susijusios, nes nagrinėja praktinės proto situacijos ir žmogaus gyvenimo visuomenėje problemą.

Būdamas metodinis anarchistas, Feyerabendas su įkarščiu pasisako prieš Vakarų intelektualų ir mokslo valdomos visuomenės modelį. Kadangi „Protas“, kaip pats jį įsivaizduoja, nėra vienintelis orientyras moksle, jis neturi būti toks orientyras nei atskiro žmogaus, nei visuomenės gyvenime. Tačiau čia, kaip ir moksle, filosofas-maištininkas stengiasi išvengti nuorodų į tiesmukišką anarchiją. Taigi jis sutinka, kad žmogus pats *pasirinktų*, kuo jam vadovautis ir kaip gyventi: „(...) brandus pilietis“, sako jis, „yra asmuo, kuris išmoko nuspręsti ir kuris *apsisprendė* tam, kas, jo manymu, jam geriausiai tinka“; „(...) jis geba *sąmoningai pasirinkti* dalyką, kuris jam atrodo patraukliausias, bet jam neleidžia jo praryti“ (Feyerabend 1976: 308). Kai kalbame apie „pasirinkimą“, kuris „geriausiai tinka“, tuomet negalime iš šios situacijos pašalinti proto. Kita vertus, kai kalbama apie esmingus pasirinkimus, dažnai kalbama ne apie atskiro „dalyko“, o „gyvenimo formas“ (Wittgensteinas) pasirinkimą, o tai atsako į klausimą *kaip gyventi?* Kitaip tariant, tai gyvenimo būdo klausimas, kurį Feyerabendas suvokia plačiau, nei pats termino autorius. Mat Feyerabendui „gyvenimo forma“ yra ne

tik gyvenimo būdo, bet ir *tiesos* reikalas. Ir štai čia Feyerabendo siūlomas pasirinkimas yra toks: mes apsisprendžiame, ką laikyti „teisingu“ arba galime rinktis poziciją „teisingu“ nelaikyti *nieko*. Pirmuoju atveju mes patys apsisprendžiame, kokios tradicijos norime laikytis, antruoju pripažįstame, kad visų tradicijų „teisingumas“ yra sąlyginis, „istoriškas“, o „Tiesos“ nėra¹. Tai vadinamasis „reliatyvizmas“ – mes tariame, kad visos „tradicijos“ yra „lygios“, ir ką pasirinksi, iš esmės yra nesvarbu.

„Reliatyvizmo“ tema filosofijoje yra sena ir skaudi². Tačiau pats Feyerabendas siūlo į ją žvelgti pozityviai – ne apverkiant „vienos Tiesos“ nebuvimą, bet kaip galimybę pripažįstant įvairių tradicijų skirtingumus, *mokytiis vienoms iš kitų, suteikti visoms lygias teises ir galimybes*; kad *patys žmonės* – ne valstybė, galios struktūros ar tam tikros grupuotės – *turi nuspręsti, ko žmonėms reikia*, – tiek švietimo, tiek religijos srityse; kad Vakarų intelektualai turi sustabdyti kitų kultūrų „gelbėjimo operaciją“ ir *nustoti kitiems kraštams diegti savus standartus* ir pan.; kad *nuo aplinkybių nepriklausomos „Tiesos“ nėra, bet visos „tiesos“ turi savo galiojimo sritis*; kad *kiekvienam absoliučiam teiginiui yra alternatyva*, ir kartais silpnesnė alternatyva gali būti teisinga arba tiesiog „geresnė“ ir t. t., ir pan.; kad Protas irgi yra tam tikra „istorinė tradicija“, o „atrodymas (kaip sakė sofistas Protogoras) nesiskiria nuo Tiesos“³. Taigi žmogus, anot Feyerabendo, žinodamas, kad gyvenime „privalu kažkuo vadovautis“, pasideda sau ant kelių savotišką „tradicijų katalogą“, varto jį ir renkasi. Ką pasirinksi, nėra taip ir svarbu. Tokia „lygybė“ yra reliatyvizmo esmė⁴.

Tradicijos pasirinkimą Feyerabendas laiko ne „tiesos“, o *pragmatikos* reikalu (Feyerabend 1978: 19, 29). Tačiau pragmatikui irgi reikalingas proto darbas. Kita vertus, ar pastebime, kaip ši tradicijų reliatyvizmo problematika suvelia į vieną teorinį ir praktinį aspektus? Kalbant paprasčiau, „teorinis“ tradicijos vertinimas kelia klausimą, ar pagrįsta yra tos tradicijos paraiška į tiesą. „Praktinis“ požiūris kelia klausimą, kaip, laikantis tos tradicijos, reikėtų gyventi. Tradicijos pasirinkimas iš tikrųjų yra ne tik „gyvenimo formos“, bet ir *turinio* klausimas. O reliatyvistas, vartydamas spalvotą žurnalą, mato vien formą. Galiausiai jis elgiasi būtent taip, tarsi pats būtų „protingesnis“ už visas tradicijas, *super* protingas. Jeigu kiekviena tradicija turi vidinius protingumo standartus ir tas „vidinis protingumas“ priklauso nuo tradicijos visumos⁵, tai nuo ko priklauso reliatyvisto „superprotas“? Toks racionalumas „teorinę“ tradicijos plotmę perkelia ant „praktinės“ ir tuomet pasirodo, kad kalbama tik apie „teisingą gyvenimo būdą“, kurį atvaizduoja paveikslai! (Ir, žinoma, kuo vieni paveikslai geresni už kitus?) Tuo tarpu tradicijos turi turinį, kurį paveikslai tik iliustruoja.

Nemanau, kad gyvenimo turinys yra pasirenkamas remiantis pragmatine filosofija. Gyvenimo turinys mus užklumpa. Ir jis ne visuomet priklauso nuo to, kokioje visuomenėje gyvename. Nors, žinoma, Feyerabendo reliatyvizmo tezės puikiai tiktų demokratinės valstybės konstitucijai⁶. Kiekviena valstybė privalo garantuoti laisvę laikytis tradicijos.

Didžiosios tradicijos visų pirma yra *reliatinės*. Puiku, kad Feyerabendas imasi

ginti neeuropietiškas kultūras ir jų teises į savas mitologijas. Turime pripažinti, kad tiek Vakarų pasaulio mokslinės pažangos, tiek religijos skleidimas amžiams bėgant padarė kai kurioms tautoms neatitaisomą žalą. Bet kas, jei ne protas, privalo atpažinti kenksmingas tradicijas? Tad ar viskas išties taip paprasta: štai „Protas“, ta baisioji šmėkla, dar viena išgalvota „tradicija“, atmeskime ją, ir stringalviais nerkime į spalvotus kitų tradicijų vandenį? Ir ar ne naivu galvoti, kad pasirinkimo laisvę garantuojanti visuomenė yra absoliučios laimės garantas, ir jei žmonės „patys pasirinks, kokios tradicijos laikytis“, jie jau bus laimingi?⁷ Ar būtent toks „protas“ nėra vaistai nuo religinio fanatizmo? Ir ar pati *istorija* neįrodo, jog esama kažkokios nuojautos apie *teisingą* tradicijų kritiką?

Feyerabendas rašo: „*Tradicijos nėra nei geros, nei blogos, jos tiesiog yra*“ (ten pat, p. 27). Taip galima pasakyti apie bet ką. Bet kodėl čia apskritai kalbama apie „gerumą“? Juk žmogus yra dalykų vertintojas. O žmogus vertina dėl to, kad turi *protą*. Ir vertinti jis gali ne vien kontrasto principu. Antai Feyerabendas toliau rašo: „*Tradicija įgyja pageidautinas ar nepageidautinas savybes tik lyginant su kokia kita tradicija...*“ (ten pat). Šis kontrastas gali įgyti prasmę vien dėl proto, kuris gali dalykus įvertinti po vieną. Jei dalykai nebus suprantami po vieną, kaip jie gali būti suprantami, sudėjus du? („Vienas nežinomas“ ir „kitas nežinomas“ bus „du nežinomieji“.)

Tad ar mes turime atsisveikinti su tuo, kas yra esminė mūsų prigimties dalis? Kaip mes galime atsisveikinti su tuo, kad žmogus gali ne tik *suprasti*, bet ir

išrasti? O Feyerabendas tiki žmogumi, sakydamas, kad

Mokslininkas, menininkas, pilietis nėra kaip vaikas, kuriam reikia tėvelio metodologijos ir mamytės racionalumo, kad suteiktų jam saugumą ir kryptį; jis gali pasirūpinti savimi, nes yra ne tik įstatymų, teorijų, paveikslų, dramų, muzikos formų, santykių su kitais žmonėmis būdų, institucijų išradėjas, bet ir *tiesiog pasaulėžiūrų, gyvenimo formų išradėjas* (ten pat, p. 38).

Ar įmanoma tai pakartoti „atsisveikinus su protu“? Nebent tik su ribota racionalumo samprata. Ką nors išrasdama žmogus iš naujo atranda ir save, ir savo protą. Išradimai – tai proto nuotykių, kurie gali būti visokie, tačiau jie veikiau turi būti naujas proto patvirtinimas, o ne jo neigimas.

Vadinasi, nepaisant iracionalios gyvenimo filosofijos žavesio, mokslo (meno ar „gyvenimo formų“) išradimai ir atradimai liudija, kad tikrovė yra protinga. Pats faktas, kad galima kažką „išrasti“, reikalauja abipusio žmogaus ir tikrovės ryšio, kuris išradimui suteiktų išradimo statusą. Žmogus sugalvoja kažką naują, kas vis dėlto „įsirašo“ į tikrovės tvarką. „Beprotiški išradimai“ kartais gali reikšti „superprotingi“ ar „genialūs“, o žodis „genialus“ reiškia *tiesioginę* įžvalgą. Beje, jame glūdi dar viena turtinga prasmė: jei genialumas yra tiesioginė tikrovės tvarkos įžvalga, vadinasi, tikrovė yra baigtinė. O jei tikrovė yra baigtinė, vadinasi, ji „galutinė“ ir „Tiesa“ yra⁸. Tai reiškia, kad reliatyvizmas klysta.

Šitaip pasirodo, kad „ne viskas tinka“.

IŠVADA

Mūsų socialinėje tikrovėje tarti „sudu die protui“ yra neįmanoma dar labiau negu moksle. Feyerabendo šūkis yra

įkvepiantis, bet neįgyvendinamas. „Žmogaus iš gatvės“ intuicija šiuo atveju yra teisinga.

Literatūra

Feyerabend Paul. 1976. *Against Method*. London: NLB.
Feyerabend Paul. 1978. *Science in a Free Society*. London: NLB.
Feyerabend Paul. 1999. Farewell to Reason. *Farewell to Reason*: 280–319. London and New York: Verso.

Feyerabend Paul. 1999. Knowledge and the Role of Theories. *Farewell to Reason*: 104–127. London and New York: Verso.
Feyerabend Paul. 1999. Notes on Relativism. *Farewell to Reason*: 19–89. London and New York: Verso.

Nuorodos

¹ Knygoje *Atsisveikinimas su protu* Feyerabendas, save vadindamas „Vakarų intelektualų genties nariu“, sako, kad norėtų priversti kitus suabejoti „objektyvios tiesos objektyvumu ir kai kuriais atvejais jos idėjos tikėtinumą“ (plg. Feyerabend 1999a: 73). Būtent reliatyvizmo problemai yra

skirtas visas ilgas šios knygos straipsnis „Užrašai apie reliatyvizmą“ (‘Notes on Relativism’) (ten pat, p. 19–89). Straipsnyje aptariamos įvairios reliatyvizmo formos ir pasisakoma už jas.

² Knygoje *Mokslas laisvoje visuomenėje* Feyerabendas pažymi: „Reliatyvizmas dažnai puolamas

ne dėl to, kad turi trūkumų, o dėl to, kad jo bijoma“ (Feyerabend 1978: 79). Aš stengsiuosi parodyti jo trūkumus.

³ Visa tai yra straipsnio „Užrašai apie reliatyvizmą“ idėjos.

⁴ *Mokslas laisvoje visuomenėje* rašoma: „*Filosofinis reliatyvizmas* yra doktrina, kad visos tradicijos, teorijos, idėjos yra lygiai teisingos arba lygiai klaidingos ar, suformulavus dar radikaliau, bet koks teisingumo reikšmių paskirstymas tarp tradicijų yra priimtinas“ (Feyerabend 1978: 83).

⁵ „Reliatyvistas, vertas savo vardo, tuomet turės susilaikyti nuo teiginių apie tikrovės prigimtį, tiesą ir pažinimą, ir vietoj jų laikytis paskirybų (*specifics*)“ (Feyerabend 1999a: 78). Tačiau *sprendamas* apie paskirybes jis jau nebus reliatyvistas. Nuoseklus reliatyvistas turėtų būti skeptikas.

⁶ „Demokratija yra brandžių žmonių susirinkimas (...). Brandumas svarbesnis už specialų

žinojimą...“ (Feyerabend 1978: 87). Taip, bet kas įrodys, kad brandžių žmonių visuomenėje yra dauguma? Demokratijos vaizdinys gerokai idealizuotas, nors neaišku, ar yra geresnė teisinė santvarka. Bet mes jokių būdu neginčijame, kad žmogus turi laisvę pasirinkti (ką skaityti, rašyti, kuo gydytis ir pan.), nors kartais iškyla tokios laisvės ribų klausimas.

⁷ Iš esmės Feyerabendo „laisvos visuomenės“ modelis yra toks: „laisvas žmonių pasirinkimas“ („balsavimas“), taip pat ir dėl mokslo dėstymo mokyklose: „valstybė ir mokslas turėtų būti atskirti“ (Feyerabend 1978: 151) – apie tai jis rašo daug kur, ir *policija* (t. y. jėgos struktūros). Bet laimė ne visuomet priklauso nuo daugumos sprendimo.

⁸ Feyerabendas, kritikuodamas Popperį, pažymi, kad „...jei pasaulis yra baigtinis (*finite*), vadinausi, egzistuoja galutinė tikrovė...“ (ten pat, p. 39).